

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора,
завідувача кафедри світової літератури

Львівського національного університету імені Івана Франка

МАЦЕВКО-БЕКЕРСЬКОЇ ЛІДІЇ ВАСИЛІВНИ

на дисертацію

ЛАХМАНЮК АНТОНІНИ МИКОЛАЇВНИ

«КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ МАЛОЇ ПРОЗИ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – «Українська література» / Філологічні науки

Новітнє літературознавство упевнено простує шляхом інтердисциплінарності, у той чи інший спосіб моделюючи нові методологічні підходи до літературно-художніх явищ, до письменницького стилю, до твору і тексту. Активний синтез «знання літератури» зі «знанням про літературу» повертає «лінзу поляроїда» та здобувається на цікаві та оригінальні вектори дослідження в царині літератури. Українська література переходнової доби неодноразово була предметом як історико-літературного, так і теоретичного осмислення, однак її поетикальні горизонти дають простір для щоразу нових відкриттів, нових прочитань та інтерпретацій. Дисертація Антоніни Миколаївни Лахманюк «Когнітивні аспекти малої прози Михайла Коцюбинського» належить до тих наукових праць, що окреслюють нові концептуальні засади сучасного українського літературознавства, зокрема, в контексті когнітивної наратології.

Основна дослідницька позиція аргументована й обґрунтована у вступній частині дисертації: авторка слушно відзначає, що теоретичною базою наратологічних студій стала аналітична філософія, «що, ототожнивши реальність і текст, трактувала особливості взаємин людини зі світом через участь суб'єкта у цих відношеннях за допомогою мовлення, яке розкриває інтенції його дій. Наратив надає індивідуальним та суспільним практикам форму і зміст, упорядковує досвід темпорально та логічно, допомагає людині визначити власну ідентичність» (с. 19).

На основних методологічних напрацюваннях, що формують корпус наратологічного дискурсу, дисертантка зосереджує увагу у *Всупні*. Антоніна Лахманюк виокремлює певні дослідницькі напрями у наратологічній думці ХХ століття, однак уточнюючи дослідницький дискурс, центрований довкола стилю Михайла Коцюбинського, називає науковців, котрі вивчали поетикальні аспекти авторського стилю і зауважує: «наукові праці [...] засвідчують, що проблема дослідження естетики у творчості Михайла Коцюбинського ще недостатньо розкрита саме в цьому ракурсі» (с. 20). Відтак, не цілком зрозумілим є міркування: чи то названим авторам бракує достатності у розкритті наратологічної специфіки творів М. Коцюбинського, чи то названі автори порушили проблеми наратологічних студій, але їх не представили – варто уточнити сенс висловленого. Назагал же актуальність і своєчасність новопрочитання літературної класики в призмі посткласичної наратології є незаперечними та цілком підставовими. Рівно ж, як і визначення мети роботи з подальшою її конкретизацією через низку дослідницьких завдань. Позаяк дисертація актуалізує наратологічний дискурс і зосереджена на вивченні письменницького стилю автора, чия творчість неодноразово була і об'єктом, і предметом наукового аналізу, то окремі серед зазначених завдань могли б мати уточнювальне формулювання: як-от, скажімо: завдання перше – «окреслити теоретико-методологічні основи наратології в сучасному літературознавстві» (с. 21) мало би відразу повернути фокус у бік когнітивних трансформацій наратології, адже в наявному формулюванні слід реферувати й аналізувати надзвичайно великий корпус досліджень, що формують основи цього наукового підходу; завдання четверте – «обґрунтувати жанрову специфіку творчості письменника» (с. 21) – більше стосується уточнення й деталізації вже наявних жанрологічних підходів; натомість ключове, і в роботі зразково апробоване, поняття «естетичного ефекту» варто було б увести в перелік із більш детальним поясненням щодо його презентації. Названі застосовані для дослідження методи цілком логічно вписуються в обрану авторкою проблему та спосіб її вивчення. Справді, сучасний етап наратології потребує як теоретико-методологічного, так і поетикального оприявлення. Тому бажання Антоніни Лахманюк пере(про)читати одну зі знакових сторінок української літературної класики в

когнітивно-нараторологічній призмі органічно вписується у новітній культурно-науковий простір, надаючи світові окремого літературного твору, а отже – авторському стилю – можливостей для більш цілісної ідентифікації та для системного теоретичного й історико-літературного осмислення у парадигмі дослідження малої прози. Вивчення когнітивних особливостей малої прози Михайла Коцюбинського спирається також на ті дослідження, що репрезентують вже канонічні для літературознавчого мислення моделі осмислення творчої манери письменника в контексті його доби.

Антоніна Миколаївна Лахманюк поставила перед собою виразну історико-літературну мету, однак упевнено увійшла в теоретико-методологічні горизонти, позаяк ретельний аналіз художнього тексту послідовно витриманий у річищі моделювання когнітивних координат новітньої нараторології. Тож, у вступі визначені основні параметри наукового дослідження: констатована актуальність роботи, акцентовано на її новизні й вписуванні у контекст новітнього нараторологічного дискурсу, вказані об'єкт і предмет дослідження, визначені завдання, обґрунтована методологічна основа, зауважено теоретичне та практичне значення здійсненого історико-літературного дослідження, підкреслена відповідність дисертації комплексній темі «Національні моделі української та світової літератури» кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Результати наукового пошуку Антоніни Миколаївни Лахманюк апробовані в ході Міжнародних та Всеукраїнських конференцій, семінарів, теоретичних симпозіумів, засідань кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Дисертація складається з двох розділів, перший з яких увиразнює теоретико-методологічні та літературознавчі підходи до вивчення обраної проблеми, а другий – зосереджений на дослідженні поетики художнього тексту (на матеріалі дев'яти прозових творів Михайла Коцюбинського) в призмі когнітивних маркерів нараторології. Стиль наукового мислення Антоніни Миколаївни Лахманюк засвідчує логіку простування дослідницького процесу: від осмислення теоретичних засад нараторології до апробації пропонованого підходу на матеріалі художнього тексту, до здійснення поетикального аналізу із застосуванням інструментарію когнітивної нараторології, зокрема.

У першому розділі «Теоретичні аспекти вивчення творчості Михайла Коцюбинського»

А. М. Лахманюк окреслила теоретичну парадигму свого дослідження. Зокрема, у першому підрозділі («Теоретико-методологічні основи когнітивної нараторології в сучасному літературознавстві») здійснений огляд деяких наукових концепцій, що становлять канон нараторологічного дискурсу (А. Нюнінга, Ф. Джаннідіса, М. Тіцмана, Д. Германа, Ж. Женетта, М. Флудернік). На підставі опрацьованих джерел авторка дисертації окремо і детально зупиняється на основних напрямках посткласичних нараторологій (с. 26–27), на основних відмінностях між класичною й посткласичною нараторологією, на характеристиці ключового поняття – наратив (с. 28–29), на визначенні місця нараторології в системі теоретико-літературного знання (с. 31–33), на одному із актуалізованих нині напрямів розвитку «нарративних студій» – когнітивній нараторології (с. 34–37), а також на двох ключових, на думку авторки, концептах дослідження – «фрейм» і «скрипт» (с. 37–40). Антоніна Лахманюк апелює до визнаних авторитетів, однак нинішній час літературознавчих розмислів навряд чи свідчить про «ренесанс нарративної теорії та аналізу» (с. 26), позаяк українське літературознавство, зокрема, послідовно утверджує цю методологію як на рівні теоретичних досліджень, так і на рівні питомо поетикального аналізу окремих текстів, окремих стильових систем і навіть на рівні осмислення якості й специфіки окремих фрагментів історії літератури з позицій нарративних теорій. Інша справа, що нараторологічні студії є достатньо поодинокими у цілісній науковій парадигмі, що вони спираються на визнані авторитети і поглиблюють дослідження у певному, зазвичай вузько окресленому напрямі. Подібно можемо засумніватися у тому, чи насправді «нерозділеність медій і репрезентацій піддавалася нехтуванню з боку нараторологів упродовж тривалого часу» (с. 29). Адже фокус дослідження постійно перебуває в русі, вияскравлюючи той чи інший аспект проблеми, порушуючи те чи інше питання чи змінюючи ракурс у підході чи осмисленні певного явища. На нашу думку, вартувало б більш чітко прояснити міркування щодо дисциплінарного статусу

наратології (с. 31), передусім стосовно проблеми поєднання нових підходів та «старої бази». Варто відзначити, що Антоніна Лахманюк сумлінно і критично опрацювала наявні теоретичні праці з нратології, виявила «опорні фрейми» та змодельовала «провідні скрипти» власного дослідження. Приступаючи до окреслення горизонту когнітивної нратології, авторка зауважує, що класична нратологія ігнорувала «чинники психологічного, соціального, культурного та історичного контекстів» (с. 34). Вочевидь, це не цілком виправдано, позаяк у працях вітчизняних дослідників досить активно і послідовно утверджується синтез питома нратологічного аналізу із вищеназваними чинниками. Подекуди міркування дисертантки потребують чіткості й довершеності. Скажімо, поряд зі слухним акцентом на вже наявній історії когнітивної нратології (причому не лише терміну, але й досліджень) є ремарка про «позитивні зміни» чи «переворот у питаннях рецепції чи читацьких реакцій» (с. 36). Становлення когнітивної нратології навряд чи може мати оцінне маркування, адже кожна нова / наступна трансформація методики літературознавчого аналізу певним чином впливає на весь методологічний контекст, а рецепція та читацькі реакції не так зазнають перевороту, як здобувають інше осмислення та реінтерпретацію. Майже синхронне розгортання когнітивних зацікавлень у психології (1960-ті роки) та літературознавстві (1970-ті роки) свідчить про гнучкість філологічного мислення та можливість давати відповіді на актуальні питання наукового дискурсу. Ті основні питання, що їх виокремлює дисертантка в полі когнітивної нратології, є слухними, актуальними, потребують осмислення й аналізу, а також можуть бути продовжені переліком ще інших питань, артикульованими вітчизняними дослідниками (Р. Савчук, О. Собчук). Метафоричне увиразнення сутності та відмінності фреймів і скриптів (с. 36–37) відкриває простір для нратологічної дискусії, позаяк здогад може бути задоволеним у будь-який спосіб, або не бути задоволеним узагалі – тут скрипти якісно не впливають на обсяг і повноту фреймів. У першому підрозділі першого розділу, на жаль, Антоніна Лахманюк не привернула уваги до напрацювань наукового керівника, Ігоря Папуші, чий дослідження в царині нратології здобуваються на окремі акценти й вартують спеціальної уваги, репрезентуючи значний масив «Тернопільської школи нратології», рівно ж, як і праці Р. Гром'яка, М. Ткачука, О. Папуші.

Другий підрозділ дисертації («Новаторство Михайла Коцюбинського: методи і підходи до вивчення творчості») присвячений уважному прочитанню досліджень, адресованих мистецько-стильовій манері українського письменника. Критичне опрацювання наявної історико-літературної бази дало підстави для диференціації основних підходів до вивчення творчості М. Коцюбинського (рецептивний, поетологічний, стильовий, нарративний). З огляду на акценти, зроблені після уважного вивчення джерел, Антоніна Лахманюк зуміла виокремити найбільш важливі та показові саме для Михайла Коцюбинського концепти, довкола яких поставала й розбудовувалася його стильова манера. Тут, щоправда привертає увагу послідовність зміни, що має засвідчити еволюцію стильової манери (с. 45), адже названі елементи видаються рівноцінними і можуть вповні виявляти талант митця.

Третій підрозділ першого розділу («Жанрова специфіка творчості Михайла Коцюбинського») зосереджений на генологічних проблемах історико-літературного і теоретичного вивчення української літератури перехідної доби. Зокрема, значна увага присвячена дослідженням І. О. Денисюка, творчості Івана Франка, особливостям трансформації прозових жанрів та формуванню нових жанрових різновидів. Відтак, видається, що огляд загальних тенденцій розвитку жанрової системи української літератури визначеного періоду представлений надто розлого і дещо відокремлено від основного предмета вивчення. Тут слід віддати належне поданим класифікаціям та детальним характеристикам, котрими авторка дисертації наповнює жанрологічний аспект цього підрозділу: жанри малої прози М. Коцюбинського (оповідання, казка, новела з різновидами) (с. 63–64), типи імпресіоністичних форм / за Ю. Кузнецовим (с. 64–65), специфіка етюду (с. 66–68).

У висновках до першого розділу акцентовано на основних результатах формування нратологічного контексту дисертації, однак все-таки варто додати імена вітчизняних науковців до кола «дослідників-нратологів» (с. 69), котрі також долучилися до «вагомого внеску в розвиток науки» (с. 69).

Другий розділ дисертації *«Когнітивні виміри малої прози Михайла Коцюбинського: парадигматика естетичних ефектів»* зосереджений на дослідженні семи основних ефектів, котрими Антоніна Лахманюк наповнює когнітивну парадигму малої прози письменника: ефект невирішеності (підрозділ 2.1), ефект невизначеності (підрозділ 2.2), ефект незавершеності (підрозділ 2.3), ефект розгубленості (підрозділ 2.4), ефект когнітивного дисонансу (підрозділ 2.5), когнітивний ефект іронії (підрозділ 2.6), ефект невпевненості (підрозділ 2.7). Слід обмовитися, що відразу виникає питання про деяку термінологічну розбіжність: ефект, когнітивний ефект, ефект когнітивного. Випереджуючи аналіз представленої концепції, варто відзначити його взірцевий поетикальний дискурс, уважне і ретельне прочитання художнього тексту, послідовні, коректні та підставові коментарі, продуману логіку викладу і добре структурування матеріалу дослідження, супроводженого та увиразненого рисунками, таблицями, схемами.

Розділ про специфіку когнітивних ефектів починається із ремарки про тлумачення літературного твору в рецептивній естетиці (с. 72), що само собою не викликає сумніву чи заперечення, однак у заявленому контексті, як видається, варто акцентувати на тому, чим є літературний твір у призмі когнітивної наратології. Ймовірно, технічним огріхом слід вважати твердження про «розщеплення єдності людини і зовнішнього зображувального світу» (с. 72) – радше, йдеться про зображуваний світ? До цілком слушної та аргументовано виписаної наративної специфіки літератури також пасувало би уточнення щодо її когнітивної проекції (с. 73), а для твердження, що «літературний текст закономірно виконує рушійну роль» (с. 74), потрібне більш детальне пояснення. У вступній частині другого розділу детально охарактеризована рецептивна теорія (с. 72–79), і тут варто додати бодай побіжний коментар (адже дослідження презентує історико-літературний, а не теоретичний дискурс) про синтез цього підходу із концептами когнітивної наратології (чи психології).

Всі подальші підрозділи присвячені окремим творам Михайла Коцюбинського і засвідчують дослідницьку вправність Антоніни Лахманюк. Зокрема, виклад аналітичних міркувань і тверджень супроводжений рисунками і таблицями, що почасти випереджують текстуальний аналіз, почасти його підсумовують, надаючи окремим фрагментам дисертації завершеності, а розділові назагал – цілісності та продуманості в композиції. Для вивчення специфіки малої прози М. Коцюбинського апробовані концепти «фрейм» і «слот» (підрозділи 2.4 і 2.7), що дало можливість зауважити когнітивні закономірності художнього наративу. В ході дослідження поетики літературних творів послідовно застосовані поняття: «відчуття», «думка», «почуття», «фантазія», «пам'ять», «фікційний світ», «психологічно-наративні елементи», «контрасти», «градаційна зміна контрастів», «сприймання» («фокус сприймання») і багато інших, котрі синтезують поетикальний аналіз із когнітивно-нاراتологічним. В окремих фрагментах варто побіжно додавати коментарі або уточнення. Скажімо, авторка дуже ретельно аналізує новелу «Що записано в книгу життя» і розмірковує про наративну паузу в межах наративної комунікації – тут можна провести певні паралелі з когнітивним ланцюжком (с. 133), або аналіз наративного монтажу (підрозділ 2.6, с. 140) пов'язати із певними когнітивними аспектами. Надзвичайно важливими є виокремлені когнітивні рівні для дослідження новели «Подарунок на іменини» (с. 144), адже в таких спосіб Антоніна Лахманюк здійснила наратологічний аналіз у поєднанні із заявленою когнітивною трансформацією, а отже – довела можливість і продуктивність когнітивної наратології на прикладному, поетикальному рівні. На таку ж оцінку заслуговують досліджені фрейми, зокрема, у підрозділі 2.7 – ефект невпевненості. Антоніна Лахманюк виокремлює фрейми відповідно до епізодів сюжету оповідання «Дорогою ціною» і показує розгортання когнітивних процесів, принагідно аналізуючи наративну площину твору з усіма притаманними атрибутами, як-то зміна динаміки викладу, очікувані реакції чи сподівання читача тощо. Окремо варто відзначити деталізований когнітивно-нاراتологічний аспект дисертації у представленні, наприклад, фрейму «Вживання» через низку підфреймів (с. 154), а також психологізацію наративу в артикульованій «формулі щастя» (с. 156) чи увиразненні двох ліній в авторському стилі («імпресіоніст в експресіоністичному світі», с. 157). У висновках до другого розділу підведені підсумки дослідження основних когнітивних ефектів. Щоправда, Антоніна Лахманюк не уникла звичних дослідницьких метафор, адже серед завдань не передбачалося довести актуальність і новаторство

малої прози М. Коцюбинського, що само собою є фактом визнаним і довершеним в історії української та світової літератури.

Висновки дисертації містять основні результати дослідження, що відображають його новизну, актуальність, продуктивність та перспективність у науково-методологічному пошуку.

Ігор Папуша зауважив, що протягом останніх десятиліть в гуманітарних науках поступово змінюється об'єкт зацікавлення [...] учені замислюються над питаннями сутності наративу, способу його буття чи прагматики, і зробив висновок, що це свідчить про методологічне осмислення поняття «нарративного повороту». Пропонована дисертація переконливо підтверджує це міркування і цей висновок. Справді, результатом розростання й деталізації наратологічної парадигми є простування дослідницьких студій не лише углиб художнього тексту (напозір – добре відомого), але й углиб його пізнання й осмислення задля виявлення, а далі – упорядкування когнітивної сфери як діалогу чи полілогу свідомостей, причетних до художнього світу (від актуалізації задуму до численних інтерпретацій). Застановившись над завданнями для дослідження, Антоніна Лахманюк не відзначила окремо, але значною мірою виконала ще одне, важливе, сутнісне й актуальне у контексті когнітивно-наратологічного дослідження завдання – відповіла на питання Р. Собчук: «що ж є предметом вивчення когнітивної наратології: текстуальні структури чи структури людського мислення?» У своїх роботах, присвячених новітнім тенденціям наратології, неодноразово наголошуємо, що слід брати до уваги те, що сучасна когнітивна психологія слугується теоріями та методами 10-ти основних областей досліджень – сприймання, розпізнавання образів, увага, пам'ять, уява, мовні функції, психологія розвитку, мислення, вирішення задач, людський інтелект, штучний інтелект (останній цілком слушно є об'єктом дискусій) – а тому когнітивна наратологія може здобутися на результативний синтез, а не диференціацію двох класів структур. Дисертація Антоніни Лахманюк доводить, що наратологічний інструментарій дає можливість відповісти на питання: як саме текстуальні структури трансформуються у структури людського мислення, котрі, своєю чергою, розпізнаватимуть наступні чи інші текстуальні структури. Послідовно наполягаючи, що головним завданням когнітивної наратології є апробація такого алгоритму дослідження природи художнього твору (на рівні розповіді / оповіді), що сприяє розумінню природи людської думки, відзначаємо, що робота Антоніни Миколаївни Лахманюк є одним із варіантів розбудови такого алгоритму.

Водночас слід відзначити окремі фрагменти дисертації, що потребують додаткового пояснення чи коментарів:

1. Упродовж розгортання й аргументації теоретичних засад дослідження авторка дисертації часто звертається до понять рецептивної естетики. Ймовірно, слід увести категоріальний апарат когнітивної наратології у контекст названої методології, показати, як саме параметри наратологічного дослідження трансформуються у когнітивні завдяки поняттям рецептивної естетики (і поетики).

2. Для кращого розуміння та сприймання запропонованої логіки дослідження художнього тексту варто охарактеризувати літературний твір з позицій когнітивної наратології (на зразок поданої характеристики з точки зору рецептивної естетики, с. 72).

3. Дисертація позначена шифром «українська література», у такий спосіб засвідчуючи домінуючі принципи дослідження. Водночас у роботі представлені й детально проаналізовані когнітивні ефекти, причому ці ефекти диференційовані та спільно зібрані у парадигму (назва другого розділу). Тому видається доцільним сформулювати «робоче визначення» (можливо, з елементами описовості) поняття «когнітивний ефект» як загального для подальшої конкретизації.

Слід зауважити, що висловлені міркування (як і окремі граматичні помилки в рукописі) не применшують наукового рівня дисертації, її теоретично-категоріальної відповідності, а також історико-літературної цінності.

Таким чином, дисертація Антоніни Миколаївни Лахманюк «Когнітивні аспекти малої прози Михайла Коцюбинського» є самостійним та оригінальним науковим дослідженням. Опрацювавши значний теоретичний матеріал, систематизувавши його за концептуальними напрямками сучасного наратологічного дискурсу, авторка дисертації здійснила ретельний і детальний аналіз поетики малої прози М. Коцюбинського в призмі когнітивних ефектів. А. М. Лахманюк досягла визначеної

нею мети – дослідити когнітивні аспекти малої прози Михайла Коцюбинського, послідовно виконавши окреслені завдання.

Дисертація Антоніни Миколаївни Лахманюк апробована в ході міжнародних наукових і науково-практичних конференцій, всеукраїнських конференцій, результати дослідження представлені 17 статтями (з яких 8 надруковано у фахових виданнях України, 1 – у виданні інших держав). Результати дослідження представлені в авторефераті, який достатньо репрезентує зміст і структуру роботи, її основні висновки.

Таким чином, дисертація цілком відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р.), а його авторка, Антоніна Миколаївна Лахманюк, заслуговує на присвоєння їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – Українська література / Філологічні науки.

06 жовтня 2020 року

Доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри світової літератури
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Мацевко-Бекерська Лідія Василівна

Підпис Мацевко-Бекерської Л.В. підтверджую

Вчений секретар
Львівського національного університету
імені Івана Франка

доц. Грабовецька О.С.